

ISSN 2591-1201

LETNIK 9 • 2025 • ŠTEVILKA 1

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik /Published by

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva /Address of the editorial board

Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

Odgovorni urednik /Managing editor

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik /Editor-in-chief

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnična urednica /Technical editor

Petra Grabrovec (Slovenija)

Uredniški odbor /Editorial board

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Jakub Beneš (Združeno kraljestvo), dr. Pavlina Bobič (Slovenija), dr. Lucia Ceci (Italija), dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Adam Hudek (Slovaška), dr. David Hazemali (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Peter Lieb (Nemčija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija)

Spletni naslov /Website

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 5. 2025.

Publikacija izhaja s finančno podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Lektoriranje in prevod povzetkov

MODUS TOLLENS, Tadej Todorović s.p. in TransLAB, Andraž Banko s.p.

Oblikovanje in prelom

S. B.

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

100 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m e

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 9 • 2025 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Razprave

Damjan Hančič

Preobrat na Gorenjskem v letu 1943

9

Tomislav Kardum

*Miha Krek's Reports on the Communist Seizure of Power and
Repression in Yugoslavia (1944–1945)*

41

Bojan Dimitrijević

*Jugoslovenska armija – prvi poratni meseci
u Sloveniji 1945.*

65

Darko Ščavničar

*Mariborska škofija in (de)nacionalizacija
cerkvenega premoženja*

89

David Hazemali in Ana Šela

*Tržaški Separatist in münchenski Delovodja: podobnosti in
razhajanja v pogledih Franca Jeze in njegovega sodobnika
Branka Pistivška o ideji samostojne in neodvisne slovenske
države*

119

Petra Kleindienst in Matevž Tomšič

*Pomen tranzicijske pravičnosti za spoštovanje človekovega
dostojanstva v povojnih razmerah*

117

Ob jubileju

Željko Oset

Nekaj misli ob jubileju Alenke Puhar

174

Poročila s konferenc

Špela Chomicki in Petra Grabrovec

Franc Jeza (1916–1984): pisatelj, publicist in borec

za samostojno in demokratično Slovenijo,

ob 40-letnici smrti, Trst, 20. september 2024

185

Recenzije

Klemen Podbersič

Oskar Mulej, Liberalism after the Habsburg Monarchy,

1918–1935: National Liberal Heirs in the Czech Lands,

Austria and Slovenia, Palgrave Macmillan, Cham 2024

191

Tomaž Kladnik

*Aleš Maver in Darko Friš, Alta sedent civilis vulnera
dextrae: državljanska vojna v zgodovini, Zbirka Studia
Historica Slovenica, Znanstveno raziskovalni inštitut dr.*

Franca Kovačiča v Mariboru, Maribor 2023

194

R a z p r a v e

Damjan Hančič*

Preobrat na Gorenjskem v letu 1943

Izvleček

Leto 1943 je prineslo več sprememb na vojaškem in političnem dogajanju na Gorenjskem, ki je bila že od aprila 1941 pod nemško okupacijo in z raznimi ukrepi nemških oblasti de facto vključena v Tretji rajh. Nemška država je v tem letu zaključevala še zadnje večje investicije v lokalno infrastrukturo, oblasti pa so začele izvajati tudi množično mobilizacijo v obvezno delovno službo in v nemško vojsko. Čeprav v začetku maja tega leta Gorenjsko obišče vodja SS in državni komisar za utrjevanje nemštva Heinrich Himmler, v tem letu propadejo še zadnji okupatorjevi germanizacijski načrti, zlasti dolgoročna kolonizacija nemških kmetov. Po kapitulaciji Italije septembra 1943 se na Gorenjskem okrepi moč partizanske vojske in zlasti dejavnost Varnostno-obveščevalne službe (VOS), hkrati pa naraste tudi število civilnih žrtev, ki jih ta povzroči. Ob prehodu iz leta 1943 v 1944 se posledično pojavijo tudi prvi zametki gorenjskega domobranstva. Poveča se nevarnost letalskih bombardiranj zahodnih zaveznikov, težja je tudi oskrba prebivalstva z življenjskimi potrebščinami.

KLJUČNE BESEDE: *druga svetovna vojna, Gorenjska, nemška okupacija, gradnje, leto 1943*

* Dr. Damjan Hančič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivoljska 42, SI – 1000 Ljubljana, damjan.hancic@scnr.si, ORCID: 0009-0002-1885-1885.

Abstract

The year 1943 marked a number of changes in the military and political developments in the Gorenjska region, which had from April 1941 been under German occupation and de facto annexed to the Third Reich through various measures of the German authorities. That year, the German state was completing its last major investments in the local infrastructure, and the authorities also started mass mobilisation into the compulsory labour service and German army. Despite the fact that in early May, Gorenjska was visited by the SS leader and Reich Commissioner for the Consolidation of German Nationhood, Heinrich Himmler, this was the year when all remaining Germanisation plans by the occupation authorities, particularly the long-term colonisation of German farmers, foundered. Following Italy's surrender in September 1943, there was an increase in the strength of the Partisan army in Gorenjska and particularly in the activities of the Security and Intelligence Service (VOS), as well as in the number of civilian casualties caused by the latter. In late 1943 and early 1944, this resulted in the first seeds of the Home Guard in Gorenjska. The threat of air raids by the Western Allies increased, and the supply of necessities to the population became more difficult.

KEYWORDS: *Second World War, Gorenjska, German occupation, construction, 1943*

Uvod – okupacija Gorenjske in razvoj do leta 1943¹

Po razbitju Kraljevine Jugoslavije aprila 1941 si je nemški okupator prizadeval svoje zasedeno ozemlje čim prej ponemčiti in pripraviti za priključitev Tretjemu rajhu. S tem namenom so okupacijski organi postopno uvajali nemško državnopravno in vojno-gospodarsko ureditev. Območje Gorenjske z ljubljanskim Posavjem in Mežiško dolino z Dravogradom je nemški okupator združil s sosednjo pokrajino, gauom Koroška, in zanj uporabljal izraz »*Zasedena območja Koroške in Kranjske*«. ² Prehodno civilno upravo na tem območju je vodil šef civilne uprave, za katerega je bil najprej ime-

1 Študija je nastala v okviru raziskovalnega programa *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

2 Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007), 30–31.

novan namestnik koroškega gauleiterja Franz Kutschera.³ Posle je prevzel 30. aprila 1941 in si sedež uredil v hotelu Toplice na Bledu. Njega je 16. decembra 1941 zamenjal dr. Friederich Rainer,⁴ ki je tik pred tem postal pokrajinski vodja nacistične stranke (NSDAP) in državni namestnik na Koroškem. Januarja 1942 je bil sedež civilne uprave z Bleda prenesen v Celovec. Tako je Gorenjska postala del državnega gaua Koroška, ki je v tistem času poleg današnje avstrijske dežele Koroške obsegal še vzhodno Tirolsko (območje Lienza) in Mežiško dolino. Gorenjski del nemškega okupiranega območja je dobil sprva ime Južna Koroška (nem. *Südkärnten*), a so ga že 17. marca 1942 spremenili v ime Gorenjska (nem. *Oberkrain*). V upravnem smislu so na območju zasedene Gorenjske ustanovili tri okrožja: radovljiško, kranjsko (obsegalo je območje nekdanjih srezov Kranj in Škofja Loka) in kamniško (predvojni srez Kamnik, večji del sreza Litija in severni del sreza Ljubljana okolica).⁵ Kljub temu da zasedenega ozemlja Gorenjske za razliko od Mežiške doline Nemci niso formalno priključili nemškemu rajhu, so nemške oblasti poleg odprave mejnih kontrol na Karavankah postopoma uvajale nemško zakonodajo. Tako so jeseni 1942 izvedli podelitev nemškega državljanstva na preklc, s čimer so lahko izvedli mobilizacijo določenih moških letnikov v redno nemško vojsko (nem. *Wehrmacht*).⁶ Nemški okupator je na Gorenjskem uvedel številne ponemčevalne ukrepe (izgon vodilne slovenske inteligence, uvedba izključno nemškega šolstva, uvedba nemščine kot edinega uradnega jezika, nemška poimenovanja krajev itd.), hkrati pa od poletja 1941 do jeseni 1943 pospešeno gradil prometno, upravno in stanovanjsko infrastrukturo, da bi po eni strani naredil videz kulturne krajine čim bolj nemški, po drugi strani pa zagotovil dovoljše kapacitete stanovanj iz rajha pripeljanemu nemškemu uradništvu.⁷

3 Franz Kutschera (1904–1944). V letih 1939–1941 je bil namestnik pokrajinskega vodje nacistične stranke NSDAP (namestnik gauleiterja) za Koroško, od aprila do decembra 1941 šef civilne uprave za Gorenjsko in Mežiško dolino na Bledu, nato od februarja 1942 v štabu višjega vodje SS (*SS-Oberführer*) in policije za osrednji del Sovjetske zveze in od septembra 1943 vodja SS in policije za območje Varšave, kjer je bil v atentatu tudi ubit. Glejte: Alfred Elste, *Kärntens braune Elite* (Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba, 1997), 98–103.

4 Friedrich Rainer (1903–1947/1950?), avstrijski pravnik, nacistični politik in vojni zločinec. Od decembra 1941 je bil koroški gauleiter in šef civilne uprave na Gorenjskem, po kapitulaciji Italije pa je bil tudi vrhovni komisar Operacijske cone Jadransko Primorje. Glejte: Elste, *Kärntens braune Elite*, 125–39.

5 Damjan Hančič, *Postati del velike nemške skupnosti: kamniško okrožje v času nemške okupacije 1941–1945* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2024), 14–16.

6 Ibid.

7 Ibid., 108–09.

Dejavnost nemškega okupatorja v letu 1943 na Gorenjskem

*Posledice podelitve nemškega državljanstva na preklic:
uvedba delavne in vojaške obveznosti*

Nekatere že konec leta 1942 sprejete odločitve nemških oblasti na Gorenjskem, kot npr. podelitev nemškega državljanstva na preklic, so dobile svoj dokončni izraz šele v letu 1943.⁸ Dne 1. oktobra 1942 so vsi prebivalci Gorenjske, ki so bili vključeni v Koroško ljudsko zvezo (KVB), prejeli nemško državljanstvo do preklica. To je pomenilo, da so bili zlasti v dolžnostih popolnoma izenačeni s preostalimi prebivalci nemškega rajha ter da so morali vsi za delo in boj sposobni prebivalci opravljati delovno dolžnost (nem. *Arbeitsdienst*) in moški še služiti v vojski (nem. *Wehrdienst*). Nemške oblasti so tako že konec leta 1942 začele izvajati nabore za državno delovno službo (nem. *Reichsarbeitsdienst*, RAD) in redno nemško vojsko. O pripravi evidenc in naborov je bilo prebivalstvo seznanjeno prek objav v *Uradnem listu vodje civilne uprave*.⁹ Na Gorenjskem so bili ustanovljeni trije vojaški prijavni uradi: v Kranju, Radovljici in Kamniku, ki so spadali pod Vojaško okrajno poveljstvo v Kranju.¹⁰ Na terenu so bili ustanovljeni naborni štabi, ki so po evidencah pregledovali nabornike. Po polletnem služenju v RAD so vpoklicance pošiljali v različne rezervne vojaške enote, kjer so jih usposobili za bojevanje na fronti. Že ob naboru so dobili vojaško knjižico, ki se je hranila v enoti (nem. *Wehrpass*), ob prihodu v vojaške enote pa še *Soldbuch*, ki ga je imel vsak vojak pri sebi.¹¹ Prvi vpoklicanci so bili možje letnikov 1923 in 1924. Zadnji so odšli naborniki, rojeni leta 1926, vendar je še vse leto 1943 in tudi leta 1944 potekal vpoklic tistih, ki jim je bil vpoklic odložen zaradi različnih razlogov, največkrat zato, ker so bili zaposleni v tovarnah oborožitvene industrije. Nemški okupator je skupno mobiliziral enajst letnikov vojakov (1916–1926), nato pa je bila mobilizacija naslednjih (mlajših) letnikov ustavljena in so vpoklicevali le še (polnopravne) nemške državljane. Največ gorenjskih mobilizirancev je bilo poslanih na vzhodno

8 Ivan Križnar, *Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945: kranjsko okrožje 1941–1945* (Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB Kranj, Občinski odbor ZZB NOV Tržič, 2007), 165.

9 Monika Kokalj Kočever, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945* (Ljubljana: Založba Inštituta za novejšo zgodovino, 2017), 142.

10 Ibid., 361–63.

11 »Gorenjci v službi z lopato,« *Karawanken Bote*, 8. 5. 1943, 6.

fronto. Skupno število prisilno mobiliziranih Gorenjcev presega 11.000.¹² Pred samim vpoklicem v vojaško službo pa je potekal vpoklic v RAD¹³ oz. delovno službo. Njegove naloge so se med vojno spremenile, saj je ta zahtevala usmeritev na predvojaško vzgojo. Poleg tega so v veliki meri gojili tudi šport. Vzgoja je vključevala tudi »svetovnonazorsko šolanje«, saj »mož, ki danes odhaja na fronto mora vedeti, zakaj in čemu stoji tam zunaj«.¹⁴ Gorenjci moškega spola so v RAD služili v okviru XVIII. vojaškega okrožja. V oddelkih RAD so bili skupaj z obvezniki iz bivših avstrijskih pokrajin. Tisti vpoklicanci, ki so skrbeli za družine, so lahko zaprosili tudi za družinsko podporo, ki je znašala od 20 do 80 RM.¹⁵ V okviru dela oz. izpopolnjevanja v RAD so gorenjske obveznike sredi leta 1943 poslali v Zgornjo Avstrijo (*Gau Oberdonau*), kjer so bili eni nameščeni v Almtalu, drugi pa v Traunseeju pri Gmundnu.¹⁶ Tam so jih v začetku maja 1943 obiskali vsi trije okrožni vodje NSDAP z območja Gorenjske. Proces zagotavljanja delovne (po)moči pa je potekal tudi v obratni smeri, torej da so zlasti ženske obveznice RAD prihajale iz »starega rajha« na Gorenjsko. Spomladi 1943 so tako v Kranju delovala dekleta vojne pomožne službe, ki so prišla iz Švabske (Baden-Witterberga), Bavarske, Koroške in Sudetov. Dekleta so bila zaposlena v posameznih uradih službenih mest kot pisarniške delavke ali strojepiske.¹⁷

Na področju mladinskega prava je 20. aprila 1943 na Gorenjskem začel veljati Zakon o Hitler Jugendu iz leta 1936 in obe izvršilni naredbi iz leta 1939, ki sta vsebovali tudi splošna določila in določila o mladinski službi, ter zakon o pospeševanju preskrbe domov za Hitlerjevo mladino (*Hitlerjugend*, HJ). S tem so službo v HJ morali opravljati vsi mladostniki, ki so pridobili nemško državljanstvo ali nemško državljanstvo na preklic.¹⁸ Tako je militarizacija gorenjske mladine zajela tudi starostne kategorije pod 18 let.

12 Kokalj Kočever, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske*, 361–63.

13 Ibid.

14 »Gorenjci v službi z lopato,« *Karawanken Bote*, 8. 5. 1943, 6.

15 Ibid.

16 Ibid.

17 »Dekleta pomagajo na Gorenjskem,« *Karawanken Bote*, 12. 5. 1943, 6.

18 »Predpisi mladinskega prava na Gorenjskem,« *Karawanken Bote*, 1. 5. 1943, 5.

*Nemška vlaganja v lokalno infrastrukturo na Gorenjskem
do konca leta 1943*

Nemške oblasti so v letu 1943 na Gorenjskem zaključevale večino svojih gradbenih investicij, začetih že v letu 1941 ali 1942. Te so se delile na stanovanjske (npr. soseske *Neue Heimat*), politično-upravne (npr. upravne zgradbe vodij okrožij nacistične stranke in okrožnih deželnih svetnikov) ter prometne (npr. gradnja železniških odsekov in cest ter mostov).

Marca 1943 je Gorenjsko obiskal koroški gauleiter in šef civilne uprave dr. Rainer; ta se je v začetku marca mudil v kamniškem okrožju,¹⁹ konec marca pa še v kranjskem in radovljiškem.²⁰ Obisk je bil zabeležen tudi v okupatorjevih glasilih in je služil zlasti kot propaganda nemške dveletne graditeljske dejavnosti tako v glavnih mestih gorenjskih okrožij kot tudi v posameznih občinah. Ob koncu obiska kamniškega okrožja je Rainer izjavil, »da je največje doživetje za nacionalsocialista, da sodeluje ravno v tem času in v tej deželi in brez odmora na obnovi Reicha, da na koncu lahko reče: 'Storil sem svojo dolžnost in doprinesel svoj delež, da se je obnovil neporušljivi in tisočletni Velikonemški rajh'.«²¹

Okrožje Kamnik

V Kamniku so nemške oblasti v letih 1942 in 1943 zgradile dva kompleksa stanovanjskih blokov »Neue Heimat« (NH), enega severovzhodno od mestnega jedra, v Sp. Mekinjah, in enega južno od tedanjega mestnega jedra, nedaleč od v tistem času pravkar dograjene kamniške osnovne šole. V Sp. Mekinjah so do konca leta 1942 zgradili osem blokov NH s skupno 32 stanovanji.²² Na južnem območju Kamnika pa so v letu 1943 začeli graditi sosesko NH s petimi stanovanjskimi bloki, ki je imela 18 stanovanjskih enot.²³ Če seštejemo, so nemške oblasti v času okupacije v Kamniku v okviru gradnje obeh sosesk NH zgradile 13 stanovanjskih blokov s skupno 50 stanovanji.²⁴ Nemške oblasti so v prvem obdobju okupacije na novo

19 »Gauleiter obiše Gorenjsko,« *Karawanken Bote*, 10. 3. 1943, 6.

20 »Vasi in mesta spreminjajo svoje lice,« *Karawanken Bote*, 27. 3. 1943, 6.

21 »Gauleiter obiše Gorenjsko,« *Karawanken Bote*, 10. 3. 1943, 6.

22 Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1603, t. e. 45, Gesellschaft Neue Heimat, 1942–1945.

23 Ibid.

24 Ibid.

dogradile in temeljito prenovile še poslopji sedežev kamniškega deželnega svetnika (današnja občinska stavba) in okrožnega vodje NSDAP (nekdanji samski dom) ter nekaj drugih stavb, med njimi tudi poslopje kamniške osnovne šole (danes OŠ Toma Brejca).²⁵

Okrožje Kranj

V okrožju Kranj je bilo do sredine leta 1943 zgrajenih 126 novih stanovanj in nato veliko število lesenih barak, ki so kljub vsem vojnim omejitvam še lahko bile izvršene v gradbenem sektorju.²⁶ Na območju Kranja je namreč med vojno po nemških virih na 2.500 ha prebivalo okoli 14.000 ljudi, to je 560 prebivalcev na km², med tem pa jih je še okoli 2.000 živelo v okoliških občinah.²⁷ Zato so na takratni periferiji Kranja proti Hujam in Planini nemške oblasti za svoje uradnike in uslužbence zgradile povsem novo stanovanjsko sosesko NH. Gradilo jo je podjetje Soravia, Rischaneck & Co. iz Špitala ob Dravi. Kanalizacijska in vodovodna dela je opravila občina Kranj v lastni režiji.²⁸ V prvem delu naselbine NH so kanalizacijo in vodovod uredili spomladi 1943, v preostanku naselbine pa septembra 1943.²⁹ V kranjskem okrožju je bilo za dograditev stanovanjskih in upravnih stavb od začetka okupacije do sredine leta 1943 porabljenih preko tri milijone RM. Zgrajene stavbe so bile »v svoji dobri in z ozirom na obliko lepi izvedbi viden izraz nacionalsocialističnega mišljenja«.³⁰ S tem se je posebno na območju mesta Kranj lahko dosegla občutna razbremenitev pomanjkanja stanovanj. Na voljo so bila tudi večja stanovanja in prostori za nemške funkcionarje in uradnike ter njihovo pomožno osebje.³¹ Del finančnih sredstev so nemške oblasti vložile tudi za investicije v zdravstveno infrastrukturo v okrožju. Tako je bilo za obnovo okrožne bolnišnice

25 Damjan Hančič, »Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku,« *Kronika* 71, št. 1 (2023): 195–216.

26 »Kreis Krainburg poroča o svoji obnovi,« *Karawanken Bote*, 21. 4. 1943, 6.

27 »Finančno posvetovanje mesta Krainburg,« *Karawanken Bote*, 28. 7. 1943, 5.

28 »Iz delovanja nekega mesta,« *Karawanken Bote*, 31. 7. 1943, 5. Gradnjo in umestitev v prostor z izgradnjo vse infrastrukture (kanalizacija, dovozne ceste) so začeli načrtovati aprila in maja 1942. Glejte: Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 282, Gradnja »Neue Heimat«.

29 »Iz delovanja nekega mesta,« *Karawanken Bote*, 31. 7. 1943, 5.

30 »Kreis Krainburg poroča o svoji obnovi,« *Karawanken Bote*, 21. 4. 1943, 6.

31 Ibid.

na Golniku do leta 1943 porabljenih več kot milijon RM.³² Ker kamniško okrožje ni imelo svoje bolnišnice, so na Golnik vozili tudi težje bolnike iz tega okrožja, prav tako tudi iz radovljiškega. Nekaj denarja je bilo potrebno investirati tudi v šolsko infrastrukturo oz. popravilo in vzdrževanje šol in šolskih športnih prostorov, saj je bilo ponemčenje gorenjske mladine preko nemškega šolskega sistema in športno-rekreativnih dejavnosti HJ ena od prioritet nemške okupacije. Kranjsko okrožje je ob začetku okupacije imelo 61 šol, in sicer 3 meščanske šole in 58 osnovnih. Za obnovo šolskih poslopij v okrožju je bilo do leta 1943 porabljenih 100.000 RM, za šolsko opremo in učila pa nadaljnjih 200.000 RM. Ker šole v Kranju pred vojno niso imele lastnega športnega prostora, so vsaj v večjih krajih, npr. v Kranju in Škofji Loki, uredili tudi športne prostore za mladino.³³ Mestna občina Kranj je imela v letih okupacije namen zgraditi tudi gasilske ribnike, da bi razbremenili vodovod in zadostili preskrbi z vodo za gašenje požarov. Ker bi za ta načrt potrebovali 200 ton železa, ki pa ga ni bilo mogoče preskrbeti, so se raje odločili za gradnjo štirih gasilskih ribnikov, od katerih je vsak obsegal 500 m³ prostornine. Ker za preskrbo kranjskega okoliša z vodo ni več zadostoval stari vodovod, ki je vodil do kolodvora, so avgusta 1943 začeli z obnovitvijo spojnega dela do reke Save.³⁴

Na zahodu okrožja, v Hotavljah nad Škofjo Loko, sta bila v času okupacije v dveh tamkajšnjih kamnolomih postavljena obrata za veliko proizvodnjo. Tamkajšnji kamen naj bi se po nemških načrtih »v odlični meri uporabljal za bodoče naloge gradnje Reicha«.³⁵

Okrožje Radovljica

V Radovljici je bilo do spomladi 1943 v okviru sošeske NH dokončno zgrajenih in danih v uporabo osem petsobnih in 24 štirisobnih stanovanj, medtem ko se je 32 stanovanj še gradilo in so bila takrat še v »surovem stanju« (zgrajena do tretje gradbene faze).³⁶ Tekom leta 1943 so v tem okrožju načrtovali gradnjo še 12 novih stanovanj, in sicer na Jesenicah.³⁷

Prav Jesenicam je nemška oblast v okviru radovljiškega okrožja posve-

32 Ibid.

33 Ibid.

34 »Iz delovanja nekega mesta,« *Karawanken Bote*, 31. 7. 1943, 5.

35 »Kreis Krainburg poroča o svoji obnovi,« *Karawanken Bote*, 21. 4. 1943, 6.

36 »Dve leti nemške uprave v Radmannsdorfu,« *Karawanken Bote*, 24. 4. 1943, 7.

37 »Nova stanovanja v Kreisu Radmannsdorf,« *Karawanken Bote*, 21. 11. 1942, 5.

čala največ pozornosti. Jesenice so namreč po okupaciji s svojimi 13.000 prebivalci postale tretje največje mesto koroškega gaua (za Celovcem in Kranjem), po številu članov krajevne skupine NSDAP pa največje. Zato je bilo potrebno *»prilagoditi ta industrijski kraj potrebam Reicha in mu dati enotno in olepšano mestno sliko«*.³⁸ Po smrti jeseniškega občinskega komisarja Karla Luckmanna je prevzel občino dr. Klein, ki je poleg te funkcije izvrševal še funkcijo vodje krajevne skupine NSDAP in opravljal poklicno delo kot sodnik. V času okupacije je bila na Jesenicah razširjena, asfaltirana in kanalizacijsko opremljena državna cesta skozi mesto, stara šola pa je bila preurejena v državno sodno poslopje. Dogradili in opremili so tudi novo poslopje mestnega županstva. S preureditvijo stare občinske hiše pa so bili pridobljeni prostori za mestno mlekarno. Odprta je bila mestna knjižnica, razširjena je bila klavnica s prizidkom in s postavitvijo trihinoskopa, zgrajena so bila stanovanja in obnovljen gasilski dom. Uredili so tudi dva moderno opremljena otroška vrtca.³⁹ Osnovno šolo v Koroški Beli, ki so jo ob okupaciji prevzeli v surovem stanju, so dogradili v enem letu in jo opremili.⁴⁰ Na Jesenicah se je ob začetku vojne nahajala bolnišnica Bratovske skladnice Kranjske industrijske družbe (KID), ki je razpolagala s 50 posteljami.⁴¹ To število postelj pa nikakor ni zadostovalo vsem potrebam, zato se je KID že pred okupacijo lotila načrta, da zgradi novo bolnišnico za svoje uslužbenke. Ker pa radovljiško okrožje po okupaciji ni razpolagalo z javno bolnišnico, bolnike, ki so bili potrebni oskrbe, pa so morali voziti v sosednje okrožne bolnišnice na Golniku, Beljaku ali Celovcu,⁴² je novembra 1942 radovljiški okrožni urad prevzel v surovem stanju izgotovljeno poslopje KID Jesenice, *»da bo s primernim pribitkom dostopno celokupne-*

38 *»Zdrav razvoj tretjega največjega mesta v Kärntnu,« Karawanken Bote*, 22. 5. 1943, 5.

39 Ibid.

40 Ibid.

41 Leta 1896 Bratovska skladnica Kranjske industrijske družbe zgradi bolnišnico z 18 bolniškimi posteljami za zdravljenje svojih članov in njihovih svojcev. Leta 1923 zaradi večjega števila delavcev bolnišnico povečajo na 50 postelj; potrebe naraščajo s širitvijo železarskih obratov. Nato leta 1940 položijo temeljni kamen za novo bolnišnico, namenjeno članom bratovske skladnice, v njej pa so načrtovali 120 do 130 postelj. Arhitekta sta bila inž. Miroslav Kos in inž. Josip Platner. Gradnjo stavbe so nadaljevali Nemci, dokončali pa so jo šele tri leta po vojni, leta 1948, ko je veljala za *»najmodernejšo bolnišnico na Balkanu«* in imela 120 postelj in 65 zaposlenih. Glejte: *»Zgodovina: razvoj bolnišnične dejavnosti na Jesenicah,«* Splošna bolnišnica Jesenice, pridobljeno 5. 11. 2024, <https://sb-je.si/bolnisnica/zgodovina/>.

42 *»Dve leti nemške uprave v Radmannsdorfu,« Karawanken Bote*, 24. 4. 1943, 7.

mu prebivalstvu v *Kreisu*»⁴³ in načrtoval ambiciozno izgradnjo bolnišnične stavbe z okoli 200 posteljami,⁴⁴ kar pa se do konca vojne ni uresničilo.

Izgradnja železniške proge Šentvid–Črnuče–Laze ob Savi

Nemške oblasti so v svoji propagandi večkrat poudarile, do so »*Nemške državne železnice, največje prevozno podjetje sveta*« oz. »*so to kar je za Anglijo mornarica*«. ⁴⁵ Zato je bil eden najpomembnejših infrastrukturnih projektov v času nemške okupacije železniško povezati vse pomembnejše gorenjske kraje. Tako je postala prioriteta izgradnja neposredne železniške povezave Kamnika in njegovega zaledja s Kranjem in dalje s Celovcem ter ostalim nemškim rajhom. Kamniško okrožje je, potem ko je Ljubljana prišla pod italijanskega okupatorja, postalo izmed vsega nemškega okupiranega ozemlja na območju Slovenije prometno najbolj izolirano od ostalega rajha. Ker med Kamnikom in Kranjem ni bilo neposredne železniške povezave, so bile nemške oblasti primorane zgraditi novo nadomestno cestno in železniško povezavo po svojem delu okupiranega območja, ki bi zaobšla Ljubljano. To so storili na kmetijsko-travniškem območju med naseljema Vižmarje in Črnuče, nekaj sto metrov severno od italijansko-nemške meje. ⁴⁶ Progo so postavili v rekordnem času, tako da je 5. oktobra 1942 že stekel železniški promet po novodograjenem tiru Šentvid–Črnuče. ⁴⁷ Na trasi od Šiške do Črnuč so še danes vidni nasipi, po katerih je potekala ta po vojni ukinjena in odstranjena železniška proga. ⁴⁸ Ob že obstoječi kamniški progi so obnovili tudi več železniških postaj; zlasti so povečali postajališče v Črnučah. Deloma so v naslednjih mesecih razširili tudi železniško postajo v Domžalah s še enim tirom za dovoz blaga. ⁴⁹ Nemške oblasti so vzporedno

43 »Nova okrožna bolnišnica v Aßlingu,« *Karawanken Bote*, 25. 11. 1942, 5.

44 Ibid.

45 »Mladi železničarji v taborišču za šolanje v Aßlingu,« *Karawanken Bote*, 28. 7. 1943, 5.

46 Kornelija Ajlec in Božo Repe, *Razkosana Slovenija: okupacijske meje med drugo svetovno vojno* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021), 71–86; ARS, SI AS 1626, t. e. 1, Bericht über die Räumung des Grenzstreifens in Oberkrain 1942–43, Listen der im Grenzstreifen geräumten Wesen in Kreise Krainbug und im Kreise Stein.

47 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Gemeindeamt Schwarzendorf, Wochenbericht, 9. 10. 1942.

48 Božo Repe, *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani, 2020), 27–28.

49 ARS, SI AS 1603, t. e. 45, Bauangelegenheiten, 1943–1945, Lageplan für neue Güterstraße für Bahnhof Domschale, 12. 11. 1943.

z omenjeno železniško progo med Šentvidom in Črnučami zgradile tudi obvozno oz. »Nemško cesto.«⁵⁰ Kmalu pa so zgradili še železniško progo Črnuče–Laze ob Savi,⁵¹ ki so jo odprli za promet v začetku avgusta 1943.⁵² Slovesne otvoritve celotne omenjene železniške investicije se je 15. avgusta 1943 med drugimi skupaj s šefom civilne uprave dr. Rainerjem udeležil tudi Albert Ganzenmüller,⁵³ visoki predstavnik nemškega prometnega ministrstva iz Berlina.⁵⁴

Pomembnejši dogodki na Gorenjskem v letu 1943

Obisk Himmlerja na Gorenjskem maja 1943

V začetku maja 1943 se je na delovnem obisku v koroškem gauu mudil vodja SS in državni komisar za utrjevanje nemštva, t. i. »drugi človek rajha«, Heinrich Himmler.⁵⁵ Potem ko so ga v nedeljo, 2. maja 1943, koroške pokrajinske oblasti sprejele na prelazu Katschberg, je Himmler najprej obiskal mladinsko taborišče za obrambno usposabljanje Seeblick ob Millstattskem jezeru. Nato je še isti dan obiskal Velikovec, kjer se je udeležil slovesnosti ob 24. obletnici »osvoboditve mesta izpod srbske zasedbe«⁵⁶ in ob tej priložnosti imel tam tudi slavnostni nagovor. Drugi dan obiska (3. maja) je obiskal

50 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Gemeindeamt Schwarzenndorf, Wochenbericht, 16. 10. 1942.

51 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Gemeindeamt Schwarzenndorf, Wochenbericht, 25. 9. 1942.

52 ARS, SI AS 1603, t. e. 37, Gemeindeamt Kressnitz, Wochenbericht, 19. 8. 1943; »Veliko delo izročeno svojemu namenu,« *Karawanken Bote*, 18. 8. 1943, 5.

53 Albert Ganzenmüller (1905–1996), rojen v Münchnu na Bavarskem, je bil vidni član nacistične stranke ter v času druge svetovne vojne državni sekretar na nemškem državnem ministrstvu za promet in namestnik generalnega direktorja nemških državnih železnic. Glejte: »Albert Ganzenmüller,« Wikipedia, pridobljeno 19. 12. 2024, https://en.wikipedia.org/wiki/Albert_Ganzenm%C3%BCller.

54 Hančič, *Postati del velike nemške skupnosti*, 116.

55 Heinrich Luitpold Himmler (1900–1945). Poveljnik SS (*Reichsführer-SS (RF-SS)*) in eden najbolj vplivnih oseb v Tretjem rajhu. Kot Reichsführer SS, vodja nemške policije in rajhovski komisar za utrjevanje nemštva (od 1939), kasneje tudi rajhovski minister za notranje zadeve (od 1943) in poveljnik rezervne vojske (od 1944), je Himmler v času vojne razpolagal z močjo, ki jo je presegal le Hitler. Kot ustanovitelj in poveljnik nacističnih koncentracijskih taborišč ter *Einsatzgruppen* – čet smrti, je odgovoren za načrtno smrt več milijonov ljudi, zlasti Judov. Glejte: »Heinrich Luitpold Himmler,« Wikipedia, pridobljeno 19. 12. 2024, https://en.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Himmler.

56 »Reichführer SS Himmler na Gorenjskem,« *Karawanken Bote*, 8. 5. 1943, 1–2.

najjužnejši del gaua – Gorenjsko. Najprej so mu slovesen sprejem pripravili na osrednjem mestnem trgu v največjem gorenjskem mestu, Kranju. Po javljanju častne čete orožništva je v spremstvu gauleiterja in ob zvokih godbe Waffen-SS pregledal častno četo stotnije in formacij SA ter HJ, nakar mu je gauleiter Rainer predstavil okrožne vodje in deželne svetnike z Gorenjske kakor tudi krajevnega poveljnika oboroženih sil in voditelje vojaških in strankarskih formacij in oddelkov. V slavnostni dvorani kranjske mestne hiše je Himmlerja pozdravil občinski komisar Mörth in ga prosil, naj se vpiše v mestno knjigo. Himmler je v svoji zahvali »*Krainburgu želel vse dobro na veliko nalogo, ki jo ima ta stara trdnjava Reicha*«. ⁵⁷ Potem je v prostorih urada kranjskega deželnega svetnika opravil kratek razgovor, pri katerem so mu poročali »*o važnih problemih iz obnovitvenega dela na Gorenjskem*«. ⁵⁸ Po odhodu iz Kranja je Himmler spotoma obiskal in si ogledal še »nacionalno-socialistični vzgojni zavod« v Šentvidu pri Ljubljani. Nato je odpotoval v Domžale, kjer ga je pred tamkajšnjo meščansko šolo z dobrodošlico pozdravila mladina in ženske, »*ki so se oblekle v krasne gorenjske noše, da izrazijo tudi s tem pomen tega dneva za Domschale*«. ⁵⁹ Potem ko je mladinski pevski zbor zapel nekaj nemških narodnih pesmi, sta Himmler in Rainer s spremstvom zapustila ta kraj in na kratko obiskala še posestvo nemškega naseljenca Kometerja v Zg. Brniku, »*s katerim se je Himmler podrobno pogovarjal o gospodarstvu posestva*«. ⁶⁰ Nazadnje se je Himmler ustavil še na Bledu, od tam pa se je odpeljal preko Korenskega sedla v Celovec, kamor je prispel zvečer. ⁶¹

*Nezadovoljstvo nemških oblasti nad rezultati ponemčevalnih ukrepov
in propad kolonizacije nemških kmetov na Gorenjskem*

Kljub obisku državnega komisarja za utrjevanje nemštva Himmlerja na Gorenjskem pa nemške oblasti s stanjem javne uporabe nemščine na tem območju po dveh letih vztrajnega ponemčevalnega dela nikakor niso bile zadovoljne, saj so se v vsakdanji komunikaciji z domačim prebivalstvom celo nemški uradniki marsikdaj posluževali slovenščine. Tako so v začetku leta 1943 oblasti izdelale dodatne »*smernice za uporabo javnega uradoval-*

57 Ibid.

58 Ibid.

59 Ibid.

60 Ibid.

61 Ibid.

nega in pogovornega jezika na Gorenjskem«. ⁶² Uporaba slovenskega jezika s strani nemških organov je bila prepovedana in označena za »*sramoto nemškemu rajhu*«. ⁶³ To je veljalo, če bi bilo potrebno povsem iz praktičnih razlogov, kot je npr. nakup blaga v trgovini ali pri kmetih, spregovoriti slovensko. Prepoved so utemeljili s tem, da je uporaba slovenščine s strani Nemcev nedopustna, »*ker se po drugi strani zahteva, da se Gorenjci naučijo in govorijo nemško*«. ⁶⁴ Prav tako so za nedopustno smatrali, če bi kak župan opravil uradno objavo v slovenščini in bi potem morali za potrebe nemškega uradništva to prevesti v nemščino. Podali so tudi smernice glede nemškega pozdrava »*Heil Hitler*« v javnosti, saj so opazali, da so celo pripadniki nemškega uradništva namesto tega pozdrava rajši uporabljali pozdrav »*Guten Morgen*« (Dobro jutro), »*Guten Tag*« (Dober dan) in »*Auf wiedersehen*« (Nasvidenje). ⁶⁵ Nadalje so podali tudi smernice, da je potrebno vse javne objave objaviti v nemščini, če pa kdo od domačinov tega ni razumel, si je to lahko dal sam prevesti v slovenščino, »*da bo prebivalstvo s tem dobilo občutek, da je v njegovo škodo, če se ne nauči nemškega jezika*«. ⁶⁶ Prav tako so opazali, da je na vhodnih vratih trgovin in izveskih oglasnih tabel veliko teh še v slovenskem jeziku iz »*jugoslovanskih časov*«. ⁶⁷ Na nepravilne napise v nemškem jeziku pri trgovcih in obrtnikih v Kranju so opozarjali tudi v glasilu *Karawanken Bote*:

Obiskovalcu, ki gre odprtih oči po Krainburgu in poln zanimanja opazuje firmske napise rokodelcev in trgovcev, naj ne bodo ti napisi za podlago priučitve nemščine. Žalosten in osupnjen obenem mora ugotoviti, da se ne sklada velik del teh napisov z nemškim pravopisom. Ker je to ozemlje sedaj že preko dveh let pod nemško upravo in je uradni jezik nemški, lahko sklepamo o imeniku firme, ki se do sedaj ni smatral za potrebno, da popravi te napačne firmske napise svojega obrata! Ali je dobro premislil, da je ta napis na njegovi hiši 'javna posetnica?!' ⁶⁸

Neuspeh je nemški okupator doživljal tudi na področju nemške kolonizacije. Potem ko so v letu 1942 nemške oblasti z Gorenjske v rajh izgnale

62 ARS, SI AS 1626, t. e. 2, Verschiedenes, 9. 2. 1943.

63 Ibid.

64 Ibid.

65 Ibid.

66 Ibid.

67 Ibid.

68 »Stranka čuje na južni meji Reicha,« *Karawanken Bote*, 12. 5. 1943, 5.

že okrog 1.700 svojcev partizanov in ustreljenih talcev ter prebivalcev požganih vasi, je blejska podružnica Državnega komisarja za utrjevanje nemštva, v nasprotju z dotedanjo prakso posamičnega naseljevanja oseb nemške narodnosti na Gorenjskem v sporazumu z višjim vodjem SS in policije v XVIII. vojnem okrožju esesovskim generalom Ervinom Rösenerjem,⁶⁹ konec leta 1942 in v začetku leta 1943 pripravila nov načrt za kolonizacijo nemških kmetov na Gorenjskem.⁷⁰ Ta načrt je predvideval ustvaritev treh kolonij v obliki ježa, in sicer prvo na območju med Radovljico in Jesenicami s postojanko v Gorjah pri Bledu (radovljiško okrožje), drugo na območju med Škofjo Loko in Šmartnim pod Šmarno goro (kranjsko okrožje) s postojanko v Šmartnem in tretjo med Domžalami in Homcem s postojanko na Dobu (kamniško okrožje). S temi več ali manj strnjenimi kolonijami so skušali doseči, da bi posamezna skupnost nemških kolonistov sama skrbela za svojo osebno varnost in da bi obenem pomenila oviro za terensko organizacijo OF.⁷¹ S tem je nemški okupator načrtoval sredi zelo rodovitnih predelov v vseh treh politično-upravnih okrožjih na Gorenjskem ustvariti nemške kolonije, ki naj bi skupaj z okrožnimi mesti predstavljale kristalizacijska jedra nemške podeželske in mestne kolonizacije. Ustvarjanje takšnih oblik kolonij brambovskih kmetov (Wehrbauern) je bilo sicer predvideno le na skrajnih mejah zasedenih pokrajin.⁷² Kolonizacijo iz tega načrta so začeli izvajati februarja 1943 v Gorjah pri Bledu, od koder so v predhodnem letu izgnali 50 slovenskih družin in naselili 78 nemških kolonistov, ki pa so jih kmalu pregnali partizanski napadi in tudi iz te kolonizacije ni bilo nič.⁷³ Podobno je bilo z nemškimi kolonizacijskimi načrti v kranjskem in kamniškem okrožju; v slednjem so konec leta 1942 naselili nekaj nemško govorečih kmetov iz Južne Tirolske in Kanalske doline.⁷⁴ Čeprav so jim vseskozi skušali zagotoviti kar najboljše pogoje za njihov obstoj in delovanje, so po letu 1943

69 Erwin Rösener (1902–1946), nemški SS-general, SS-Obergruppenführer. Bil je eden izmed prvih članov NSDAP. Leta 1930 so ga sprejeli v SS. Tam se je do leta 1944 karierno povzpel zelo visoko. Rösener je bil odgovoren za medvojne poboje civilistov v Sloveniji in bil po vojni obsojen na smrt. Glejte: Tamara Griesser Pečar, »Erwin Rösener,« v: *V imenu ideologije: obrazi totalitarizmov na Slovenskem*, ur. Renato Podbersič (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020), 55–94.

70 Tone Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2: Raznarodovanje* (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010), 347.

71 Ibid.

72 Ibid., 348.

73 Ibid., 254.

74 Hančič, *Postati del velike nemške skupnosti*, 104–07.

doživljali znatno slabšanje položaja, pa tudi grožnje s strani partizanov so bile vse pogostejše.⁷⁵

*Povečana nevarnost bombardiranj
in letalskih napadov na Gorenjskem*

Že nekaj tednov po kapitulaciji Italije so nemške oblasti začele gorenjsko prebivalstvo svariti pred zavezniškimi letalskimi napadi. Ukrepi zračne zaščite na kmetih so bili sicer že ob pričetku vojne precej dobro pripravljene in »tudi prebivalstvo je takrat kazalo zelo veliko razumevanja zanje.«⁷⁶ Ker pa so do sredine leta 1943 Gorenjski prizanašali z zračnimi napadi, je sčasoma nastopilo znatno poslabšanje ukrepov zračne zaščite. Oktobra 1943 so zato oblasti odredile, da traja obvezna zatemnitev prostorov od 19. ure zvečer do 5. ure zjutraj.⁷⁷ To so utemeljevali z dejstvom, »ker je po najnovejših dogodkih za Gau Kärnten nevarnost sovražnih zračnih napadov postala znatno večja. Vsa službena mesta so predočila prebivalstvu brezpogojno potrebnost ukrepov zračne zaščite in Reichsluftschutzbund (Državna zveza zračne zaščite) se je pobrigal zlasti v večjih krajih in mestih, da so se primerni ukrepi tudi brez izjeme izvršili.«⁷⁸ Oblasti pa so opazale, da se ljudje po vaseh oz. podeželju ukrepov zatemnitve vse premalo držijo, zato so veliko napora vlagale v osveščanje zlasti kmetov, zakaj se je potrebno držati vseh teh ukrepov.⁷⁹

Strožje kazni za kršitelje predpisov o racionalizaciji prehrane

Povečanje števila zračnih napadov in preletov zavezniških letal pa ni bil edini problem nemške uprave v letu 1943. Čedalje težje je bilo tudi s preskrbo prebivalstva, kar se je kazalo tudi z izrekanjem kazni za kršitelje. Če so v letu 1942 in v začetku leta 1943 izrekli v glavnem denarne kazni za kršitelje predpisov glede živilskih in ostalih nakaznic,⁸⁰ pa so se prehransko-oskrb-

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ »Zračna zaščita na kmetih,« *Karawanken Bote*, 25. 9. 1943, 6.

⁷⁷ (Oglas brez naslova), *Karawanken Bote*, 9. 10. 1943, 8.

⁷⁸ »Zračna zaščita na kmetih,« *Karawanken Bote*, 25. 9. 1943, 6.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ »Malo kazensko poglavje,« *Karawanken Bote*, 5. 5. 1943, 5. Glejte tudi: Hančič, *Postati del velike nemške skupnosti*, 243–45.

ne razmere jeseni 1943 na Gorenjskem toliko zaostrole, da so izrekli celo smrtne kazni in zaporne kazni »za saboterje vojnega gospodarstva« in s tem dali »jasen opomin in zadnje svarilo vsem«. ⁸¹ Tako je v začetku oktobra kazensko sodišče za zasedena območja Kranjske in Koriške ⁸² po večdnevnem razpravljanju proti 21 obtožencem z Gorenjske, »ki so zakrivili brezobzirno veriženje in hude prestopke proti predpisom ureditve o potrošnji, več oseb kot narodne škodljivce«, obsodilo na smrtne ali dolgotrajne zaporne kazni. ⁸³ Žagar in mlinar iz Križ pri Tržiču, Peter Popovič, je bil zaradi »neopravičene nakupa več tisoč pik oblačilnih nakaznic in njihove prodaje, zaradi neopravičenega nakupa tkanin, usnja in moke ter prodaje po pretiranih cenah obsojen na smrt«. ⁸⁴ Uslužbenka pri gospodarskem uradu v Kranju Melitta Engelsberger je bila obsojena na dosmrtno ječo zaradi »zlorabe uradne oblasti, tatvine več tisoč pik oblačilnih nakaznic in njihove neopravičene oddaje«. ⁸⁵ Trgovec v Pristavi pri Križah Franz Šober je bil »zaradi neopravičenega nakupa in prodaje pik oblačilnih nakaznic« ⁸⁶ obsojen na deset let ječe in 10.000 RM denarne kazni. Mlinar iz Škofje Loke Franc Debeljak je bil »zaradi neopravičene prodaje 7.200 kg pšenične moke po pretiranih cenah in radi napačnega vpisa v seznam, ki ga je predložiti prehranskemu uradu«, ⁸⁷ obsojen na osem let ječe in 10.000 RM denarne kazni. Tržiški trgovec Franz Rotter je bil »zaradi prodaje tkanin po pretiranih cenah« ⁸⁸ obsojen na šest let ječe in 5.000 RM denarne kazni. ⁸⁹ Ostali obtoženci, ki so zakrivili manjša kazniva dejanja, so bili kaznovani po uredbi o vojnem gospodarstvu na zapor in denarne kazni. Petru Popoviču, »kateri je bil glavni krivec«, je bilo zaseženo tudi vse njegovo premoženje. ⁹⁰ Zaradi pomanjkanja krme so nemške oblasti kmalu tudi določile, da ima tam, kjer primanjkuje žita ali krompirja za krmljenje malih živali, krmljenje prašičev prednost pred perutnino, »ker prašičje meso zadovoljuje potrebo po prehrani večje število prebivalstva, medtem ko perutnina velja kot priboljšek za lastnika«. ⁹¹ Tudi

81 »Ostre kazni za narodne škodljivce iz Gorenjske,« *Karawanken Bote*, 9. 10. 1943, 7.

82 Nem. *Strafkammer für die besetzten Gebiete Karntens und Krains*.

83 »Ostre kazni za narodne škodljivce iz Gorenjske,« *Karawanken Bote*, 9. 10. 1943, 7.

84 Ibid.

85 Ibid.

86 Ibid.

87 Ibid.

88 Ibid.

89 Ibid.

90 Ibid. Glejte tudi: »Pravične kazni za narodne škodljivce,« *Karawanken Bote*, 10. 11. 1943, 7.

91 »Meje za rejo malih živali,« *Karawanken Bote*, 27. 10. 1943, 6.

obvezna oddaja živine je zastala. Če so še v letu 1942 pristojni organi lahko izvajali inšpekcijske nadzore po hlevih kmetij na podeželju, pa se je že sredi leta 1943 to spremenilo. Čeprav so npr. v juliju 1943 v kamniškem okrožju nastopile težave pri oskrbi z mesom, zlasti pri oddaji klavne živine mesarjem, si takrat zaradi močne partizanske dejavnosti niti občinski kmetijski poverjeniki niti mesarji niso več upali pri posameznih kmetih preverjati, ali morajo posamezno žival oddati ali ne.⁹²

*Razširitev pristojnosti nacističnih kadrov
iz koroškega gaua nad Operacijsko cono
Jadransko Primorje po kapitulaciji Italije*

Kapitulacija Italije 8. septembra 1943 je na zasedeno Gorenjsko tako na okupatorjevi kot na odporiško-revolucionarni strani vnesla novo dinamiko politično-vojaških razmerij. Po hitri nemški okupaciji ne samo leta 1941 Italiji priključene Ljubljanske pokrajine, pač pa tudi celotne province Venezia Julia s Furlanijo in Istro s Kvarnerjem, južna državna meja Tretjega rajha – katere del je od Peči v Karavankah preko nekdanje Rappalske meje po vrhovih Julijskih Alp vse do severnih predmestij Ljubljane in Bogenšperka bila tudi južna in jugozahodna meja koroškemu gauu priključene Gorenjske – ni več pomenila takšne ovire kot pred tem. Številni visoki funkcionarji koroškega gaua in gorenjskih okrožij pa so svoje politično-upravno delovanje razširili tudi na to na novo zasedeno območje, uradno poimenovano »Operacijska cona za Jadransko Primorje«. Tako je tedanji koroški gauleiter in šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friederich Rainer 10. septembra 1943 postal visoki komisar te cone.⁹³ Nekateri drugi, zlasti najvišji okrožni nacistični funkcionarji, pa so pri pokrajinskih vodstvih formalno sicer še italijanskih pokrajin⁹⁴ na območju te operacijske cone postali svetovalci (nem. *Berater*).⁹⁵

92 ARS, SI AS 1603, t. e. 41, Tätigkeitsbericht für den Monat Juli 1942, 29. 7. 1943.

93 Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, 31.

94 Uradno so spadali pod Mussolinijevo Italijansko socialno republiko s sedežem v kraju Salò ob Gardskem jezeru.

95 Npr. kamniški okrožni vodja NSDAP Wilhelm Pilz je postal »svetovalec« pri načelniku pokrajinske uprave v Pulju. Glejte: Hančič, *Postati del velike nemške skupnosti*, 25.

Odporniško-revolucionarna stran v letu 1943

Krepitev partizanskega gibanja v letu 1943

Leta 1941 so se prav prebivalci Gorenjske med vsemi slovenskimi zasedenimi območji najbolj aktivno vključevali v partizanske enote, vendar se je večina od njih kmalu, zlasti pozimi 1942, vrnila domov. Leta 1942 pa je bilo vstopov v partizanske enote malo, tako da naj bi bilo v gorenjskih partizanskih enotah skozi vse leto 1942 nekaj nad sedemsto borcev. Številčno stanje se je v posameznih obdobjih močno spreminjalo zaradi izgub, odhodov iz enot in dezertacij. Tako se je od začetka julija 1942, ko je potekala nemška ofenziva »Enzian«, število partizanov zmanjševalo in oktobra 1942 naj bi jih bilo le 180,⁹⁶ decembra 1942 pa je bilo njihovo število ocenjeno med 250 in 309.⁹⁷ Zato je bila po nemški ofenzivi Enzian prva naloga ohraniti enote. Iz glavnega poveljstva so skušali spodbuditi partizansko gibanje na Gorenjskem in zato 20. januarja 1943 kot glavno nalogo Gorenjskega odreda (GO) opredelili mobilizacijo po vsem ozemlju in pošiljanje novincev v Ljubljansko pokrajino oz. v Polhograjsko hribovje.⁹⁸ Ob nemški mobilizaciji letnikov 1916–1926 v začetku leta 1943 so tudi gorenjske partizanske enote začele protimobilizacijo in zbiranjem prostovoljcev. Od okoli 250 partizanov, ki so dočakali leto 1943 v treh bataljonih, je Gorenjski odred do julija 1943 narasel na devet bataljonov, ki so šteli več kot tisoč borcev. Razporejeni so bili po vsej Gorenjski, nekateri pa so bili v transportih poslani v partizanske enote na Notranjsko in Dolenjsko. Skupaj je bilo od februarja do sredine avgusta 1943 odposlanih čez nemško-italijansko mejo okoli 600 borcev, ki so zapolnili Šercerjevo, Cankarjevo, Tomšičevo in Gubčevo brigado ter Notranjski in Dolomitski odred. Več jih je tudi zapustilo te enote in pribežalo nazaj na Gorenjsko, v svoje domače enote.⁹⁹

Jelovška četa je maja 1943 prišla pod Storžič, kjer se je srečala s Kokrško četo. Pozneje je iz obeh čet nastal Kokrški bataljon. Na levem bregu Save je

96 Kokalj Kočevar, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske*, 73.

97 Jaka Berger, »Partizanski boj na Gorenjskem med drugo svetovno vojno« (zaključna naloga, Slovenska vojska, Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje, Šola za častnike, 2010), 15. Glejte tudi: Nataša Budna, Jože Dežman in Janez Lušina, *Gorenjski partizan: Gorenjski odred 1942–1944* (Ljubljana: Partizanski knjižni klub, 1992), 60–62.

98 Berger, »Partizanski boj na Gorenjskem,« 15–16; Metod Mikuž, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji: knjiga 2* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961), 214–16.

99 Berger, »Partizanski boj na Gorenjskem,« 8; glejte tudi: Mikuž, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne: knj. 2*, 309–16.

pod Stolom delovala še 3. četa Poključskega bataljona. 12. julija 1943 v Davči je bila ustanovljena Gorenjska oz. potem Prešernova brigada, v katero je prešlo okoli 550 borcev iz Gorenjskega odreda (GO) in večina poveljniškega kadra z najboljšim orožjem.¹⁰⁰ Zato je udarec partizanskemu gibanju pomenil hud poraz te komaj ustanovljene brigade na Žirovskem vrhu v dneh od 2. do 4. avgusta 1943, ki je bil vsaj posredno povezan z Rozumekovim delovanjem (brigada je namreč čakala na obljubljeno pomoč in zaradi tega odlašala s preходом v Ljubljansko pokrajino, kamor jo je poklical GŠ NOV in POS).¹⁰¹ Jeseni 1943 mobilizacijska aktivnost GO ni bila tako intenzivna kot v prvi polovici leta in odredne enote se do začetka leta 1944 niso številčno okrepile.¹⁰² Do poletja 1943 so bili partizani slabo oboroženi, saj je bilo z orožjem oboroženih le 60 %. Partizani so se bolje oborožili šele jeseni 1943 po kapitulaciji Italije.¹⁰³

Tudi na vzhodnem Gorenjskem je bila v letu 1943 partizanska dejavnost zelo živahna. Zaradi pričakovane kapitulacije Italije so poleti 1943 dozoreli pogoji za reorganizacijo partizanskih enot na Gorenjskem. Z ukazom Glavnega štaba POS in NOV so, poleg že omenjene Prešernove brigade na Gorenjskem, na Štajerskem ustanovili Šlandrovo brigado, ki je z delovanjem pokrivala zlasti vzhodno Gorenjsko. Štab Šlandrove brigade je 6. avgusta 1943 na Šipku nad Blagovico zbral vse tri bataljone Kamniško-savinjskega (zasavskega) odreda in oblikoval prvo štajersko brigado. Ob ustanovitvi je brigada štela preko 300 s puškami oboroženih borcev, prav tako je imela na voljo 12 mitraljezov, vendar pa je bilo v njenem sestavu še približno 400 neoboroženih novincev. Z ustanovitvijo brigade sta začasno prenehala obstajati IV. operativna cona in Kamniško-savinjski (zasavski) odred.¹⁰⁴ Kmalu po ustanovitvi je brigada dobila ukaz, naj gre na Dolenjsko in se tam pridruži enotam, ki so se pripravljale na akcije ob kapitulaciji Italije. Njen odhod pa je sprva preprečila velika nemška ofenziva v avgustu 1943.¹⁰⁵ Po bojih na Dolenjskem, kjer je Šlandrova brigada sodelovala z drugimi partizanskimi enotami ob kapitulaciji Italije,

100 Ivan Križnar, *Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945* (Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2003), 148–62.

101 Vida Deželak Barič, »Samoiniciativni in nepriznani pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 40, št. 2 (2000): 61–78.

102 Križnar, *Kranjsko okrožje*, 263–71.

103 Berger, »Partizanski boj na Gorenjskem,« 20.

104 Ivan Vidali, »V boj za svobodo,« v: *Kamniški zbornik* 7, ur. Zvone Verstovšek (Ljubljana: Občina Kamnik, 1961), 147–48.

105 Ibid., 149.

se je proti koncu septembra 1943 vrnilo 150 borcev nazaj na obmejno področje med Gorenjsko in Štajersko. 21. septembra 1943 je bila ponovno vzpostavljena IV. operativna cona, 30. septembra 1943 pa se je Šlandrova brigada znova oblikovala na Limbarski gori pri Moravčah.¹⁰⁶ V tem času so bili v ravninskem delu kamniškega okrožja zelo aktivni pripadniki Narodne zaščite (NZ) in varnostnih grup (VOS). Pripadniki NZ so rušili telefonske drogove, železniške proge, onesposabljali stroje po tovarnah itd. Od večjih akcij je treba omeniti iztirjenje vlaka na progi Črnuče–Laze v začetku novembra 1943 in uničenje telefonske napeljave Trzin–Črnuče. Varnostne grupe pa so likvidirale domnevne in dejanske sovražnikove sodelavce, napadale nemška vozila, največkrat izvajale rekvizicije po tovarnah in zažigale gradove, šole in prosvetne domove, ki so predstavljali stalno nevarnost, da bi se vanje naselilo nemško vojaštvo in policija ali domobranci.¹⁰⁷ Podobno dejavnost so izvajale tudi partizanske enote na zahodnem in osrednjem Gorenjskem: v okoli dvajsetih napadih so enote Gorenjskega odreda poškodovale ali uničile okoli 40 stavb, večino opustelih župnišč in drugih podobnih objektov.¹⁰⁸

Po končani nemški ofenzivi jeseni leta 1943 v Ljubljanski pokrajini se je ta na Gorenjskem nadaljevala. Šlandrova brigada se je zaradi hudega mraza in velike nemške premoči umaknila na Koroško. Prešernova brigada je 15. decembra 1943 doživela hud poraz, potem ko so nemške enote na Pokljuki uničile celoten tretji bataljon. Na levem bregu Save je še vedno deloval Kokrški bataljon, tja pa se je preselil tudi štab Gorenjskega odreda. Iz čet v kamniško-litijskem okrožju so 15. februarja 1944 ponovno ustanovili Kamniško-savinjski odred, Šlandrova brigada pa je uničevala okupatorjeve motorizirane kolone na cesti Domžale–Trojane. Skupaj s Tomšičevo brigado je konec pomladi 1944 zavzela Moravško dolino, ki je postala pomembno izhodišče zlasti za razmah partizanskega gibanja na Štajerskem v zadnjih dveh letih vojne.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Ibid., 152.

¹⁰⁷ Ibid., 166. Za več o delovanju VOS in NZ glejte: Damjan Hančič, *Revolucionarno nasilje na vzhodnem Gorenjskem* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2013), 48–65.

¹⁰⁸ Budna et al., *Gorenjski odred*, 128.

¹⁰⁹ Ibid., 10–11.

*Vse večja ideologizacija partizanskega odporniškega gibanja
in revolucionarni teror*

Naslednje pomembne naloge gorenjskih partizanskih enot v letu 1943 so bile politično delo, zbiranje orožja pri ljudeh in dobro delujoče zveze. Odredne enote so vzpostavljale tudi obveščevalno službo.¹¹⁰ Na Gorenjskem je potekal tudi uspešen razvoj narodnoosvobodilnih odborov (NOO), kot so na Gorenjskem nekaj časa imenovali odbore OF. Utrdili so organizacijo v štirih okrožjih in dvaintridesetih rajonih. Konec poletja je tu delovalo že 299 odborov OF.¹¹¹ Do razširitve varnostno-obveščevalne službe (VOS) so obveščevalne in varnostne naloge mnogokrat opravljale tudi partizanske enote. Na začetku leta 1943 je slovensko partizansko vodstvo skušalo ustanoviti VOS tudi na Gorenjskem. S tem namenom sta novembra 1942 Centralni komite Komunistične partije Slovenije (CK KPS) in glavni štab Narodno-osvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (NOV in POS) na Gorenjskem postavila novo politično in vojaško vodstvo, sistematično pa se je začela organizirati tudi varnostno-obveščevalna služba. Ker pa sta nosilca njenega organiziranja Franc Ravbar – Vitez in Stane Starc – Fazan januarja 1943 padla, so službo začeli organizirati v ugodnejših vojaških in političnih razmerah voditi šele konec pomladi leta 1943. Boljše in učinkovitejše organiziranje VOS na Gorenjskem je bilo pomembno zlasti zato, ker so komunisti hoteli že vnaprej preprečiti morebitno organiziranje odpora proti okupatorju v okviru meščanskega tabora oz. t. i. »bele garde«¹¹² in »plave garde«.¹¹³

Delovanje t. i. »Miklavčičevega odbora« OF

Oslabitev odporniško–revolucionarnega gibanja v okviru partijskih predstav boja proti okupatorju je na Gorenjskem v letu 1943 povzročila ustanovitev samoiniciativnega pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko decembra

110 Ivan Jan, *Kokrški odred I: Narodno-osvobodilni boj pod Karavankami* (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980).

111 Križnar, *Kranjsko okrožje*, 347–61.

112 Tako so komunisti poimenovali oborožene formacije katoliško usmerjenega političnega tabora, povečini člani predvojne SLS.

113 Komunistično poimenovanje za pripadnike jugoslovanske kraljeve vojske v domovini – Mihailovičeve četnike ali pripadnike predvojne projugoslovanske usmerjene liberalne stranke.

1942.¹¹⁴ Odbor je bil ustanovljen pod vplivom posameznih gorenjskih protiokupatorsko usmerjenih podjetnikov, ki so izdatno finančno in materialno podpirali partizansko gibanje, in člana pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko Jožeta Sluge. Deloval je do jeseni 1943. CK KPS se ni strinjal z njegovo sestavo in usmeritvijo ter ga nikoli ni priznal, ker so bili njegovi člani z razrednega stališča za KPS »nezanesljivi zavezniki«.¹¹⁵ Zato sta si tako centralni kot pokrajinski komite KPS prizadevala preprečiti njihovo avtonomno politično delovanje ter jih omejiti na materialno in finančno podporo partizanskemu gibanju. Odborovo politično zanimanje je bilo usmerjeno predvsem k pripravam na konec vojne in na prevzem oblasti, medtem ko je bil oboroženi boj proti okupatorju zaradi težkih okoliščin in njihove usmeritve po čim manj nepotrebnih žrtvah nekoliko v ozadju. Ker so v svoji neizkušenosti nasedali vodji gestapa Helmuthu Rozumeku in se z njim zapletli v sodelovanje, je bilo to za večino izmed njih usodno, kajti če jih ni pokončal gestapo, jih je nato VOS. Vodja skupine je bil podjetnik Ivan Miklavc, njegova glavna vezna oseba s partijo pa je bil Jože Sluga. Z Miklavcem sta tesno sodelovala tudi tovarnar Albin Kolb iz Šentvida in direktor kemične tovarne v Domžalah Slavko Kvartič. Izdajali so glasilo *Bakla*, ki je odstopalo od oblike in vsebine pisanja osrednjega partijsko-partizanskega glasila *Slovenski poročevalec*. Bili so precej rusofilsko usmerjeni, po eni strani so obsojali ustanavljanje vaških straž, po drugi pa so katoliški cerkvi priznavali precejšen pomen. Miklavčev načrt, ki je nastal ob delnem ali popolnem soglasju z Jožetom Slugo, je predvideval, da se za Gorenjsko prizna samostojno vodstvo do konca vojne, »vendar v sporazumu s centralnim odborom – vlado v duhu osvobodilnega dela OF«.¹¹⁶ Konkretizirali so tudi organizacijsko shemo pokrajinskih oblastnih organov in celo predvideli politično pluralne kadrovske rešitve iz vrst sokolov, krščanskih socialistov in komunistov.¹¹⁷ Miklavčev odbor je deloval do jeseni 1943. Usodno zanj je bilo, da mu je poleti 1943 skoraj uspelo prepričati pokrajinsko partijsko vodstvo, da je vodstvo gestapa na Bledu pripravljeno podpreti partizansko vojsko z vojaško opremo in celo z orožjem. Zadnje dni julija 1943 je tako prišlo do presenetljivih pogovorov med štabom 2. (gorenjske) operative cone in nekaterimi člani pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko ter Helmuthom Rozumekom v Farjem Potoku in Davči. Po razbitju Prešernove

114 Deželak Barič, »Samoiniciativni in nepriznani pokrajinski odbor OF,« 61–78.

115 Izhajali so iz meščanskih vrst, se zavzemali za bolj premišljen boj proti okupatorju, očitali pa so jim tudi prevelike osebne ambicije.

116 Deželak Barič, »Samoiniciativni in nepriznani PO OF za Gorenjsko,« 62–65.

117 Ibid.

brigade in prihodu člana CK VOS in načelnika obveščevalnega oddelka pri GŠ NOV in POS Vita Kraigherja na Gorenjsko konec avgusta 1943, ki je naznanil začetek načrtne organizacije VOS na Gorenjskem pod vodstvom Nika Kavčiča, pa je partizansko vodstvo začelo pospešeno razčiščevati Rozumekovo vlogo. Ta proces je povzročil tudi dokončno prenehanje »Miklavčevega odbora«. Večina ljudi, povezanih z Miklavčevim odborom, je doživela tragičen konec.¹¹⁸ Ko je bil Rozumek razkrit oziroma je odpovedala njegova dvojna igra, so Gorenjsko zajeli množične aretacije in streljanje talcev. Takrat je Rozumek obračunal tudi z Miklavcem in s Kolbom. Do ponovne ustanovitve PO OF za Gorenjsko je prišlo nato šele na prvem zborovanju gorenjskih aktivistov OF 13. in 14. maja 1944.¹¹⁹

Razvoj VOS na Gorenjskem in krepitev nasilja nad civilisti

Na začetku oktobra 1943 so na Gorenjskem že delovale zasnove vseh štirih okrožnih komisij VOS, na njihovih območjih pa tudi že prvi rajonski poverjeniki. Po rajonih so namreč izdali nalog, da se povsod po rajonih postavijo rajonska poverjeništva.¹²⁰ Oktobra 1943 je bilo na Gorenjskem 68 pripadnikov VOS, nato pa so iz partizanskih enot pritegnili še okrog 200 borcev, ki so bili »najbolj odločni nasprotniki okupatorja in njegovih sodelavcev ter zaupanja vredni partizani«.¹²¹ Vsak pripadnik VOS je pridobil od pet do deset obveščevalcev.¹²² Pokrajinska komisija VOS pa se je popolnila decembra 1943.¹²³ Do začetka decembra 1943 je število pripadnikov VOS na Gorenjskem naraslo na 93 mož, do konca aprila 1944, ko je bil VOS ukinjen, pa kar na 300 s 175 obveščevalci.¹²⁴ Dokončno podobo so okrožne komisije VOS dobile februarja 1944.

Na Gorenjskem je bilo za razliko od Ljubljanske pokrajine, kjer je revolucionarno nasilje svoj vrh doseglo leta 1942, značilno, da primeri nepo-

¹¹⁸ Ibid., 75.

¹¹⁹ Ibid., 77.

¹²⁰ ARS, SI AS 1931, t. e. 661, Pokrajinski komite VOS za Gorenjsko, Poročilo Staneta Jelovčana iz PK VOS za Gorenjsko štabu IV. operativne cone, 36–37.

¹²¹ Križnar, *Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju*, 179.

¹²² Ibid.

¹²³ *Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije od 1941–1944* (Ljubljana: Odbor republiške skupnosti borcev varnostno-obveščevalne službe OF Slovenije, 1984), 194.

¹²⁴ Ibid., 196.

srednega nasilja oboroženih formacij odporniško–revolucionarne strani¹²⁵ v letih 1941 in 1942 še niso bili množični in so bili večinoma usmerjeni proti nosilcem lokalnih oblastnih (občinskim komisarjem ter tajnikom) in strankarskih funkcij (vodjem krajevnih enot KVB ali NSDAP) ali tistim, ki so nemškim oblastem naznanjali njihove položaje. V tem obdobju je gorenjsko civilno prebivalstvo revolucionarno nasilje čutilo večinoma posredno, preko maščevanja nemškega okupatorja za izvedene partizanske akcije. Neposredno revolucionarno nasilje pa se je okrepilo jeseni leta 1943 po kapitulaciji Italije. Takrat se je na Gorenjskem začela še večja ideologizacija odporniškega gibanja, kar je posledično vodilo v vse večje razplamtevanje državljanske vojne, ki je vrhunec doseglo v prvih mesecih leta 1944. Po obliki napadov je šlo večinoma za atentate na posamične žrtve ali največ dva do tri osebe skupaj. Izjema je škofovsko območje, kjer je odporniško–revolucionarna stran zlasti v začetku leta 1944 (nekaj pa že tudi leta 1943) izvedla tudi nekaj večjih oboroženih akcij, kjer so v enem napadu z bombami in strelnim orožjem pobili več ljudi naenkrat.

Med gorenjskimi civilisti je od datumsko znanih ubojev odporniško–revolucionarni tabor leta 1941 povzročil 43 žrtev, leta 1942 232, leta 1943 500, leta 1944 623 in leta 1945 96 žrtev. Med žrtvami je bilo 286 žensk (19 %), od tega 274 civilistk (16,4 %) in 12 partizank (5,4 %).¹²⁶ Če pogledamo še razmerje med številom pobitih civilistov s strani nemškega okupatorja (streljanje talcev) na eni ter številom pobitih civilistov s strani odporniško–revolucionarnega gibanja, ugotovimo, da so v letih 1941 in 1942 prevladovali žrtve nemškega okupatorja, v letu 1943, 1944 in 1945 pa odporniško–revolucionarna stran prednjači pri povzročitvi žrtev med civilnim prebivalstvom na Gorenjskem.¹²⁷ Prvič se razmerje prevesi na partizansko stran prav v letu 1943. Revolucionarno nasilje je tudi na tem območju z dvoletnim zamikom povzročilo ustanavljanje oboroženih samozaščitnih oddelkov, kar je sčasoma začel dovoljevati tudi nemški okupator. Tako je po zgledu domobrancev iz Ljubljanske pokrajine nastalo Gorenjsko domobranstvo oz. Gorenjska samozaščita (nem. *Oberkrainer Selbstschutz*).¹²⁸

125 Mišljene so partizanske enote in VOS.

126 Hančič, *Revolucionarno nasilje na osrednjem in zahodnem Gorenjskem*, 194–96.

127 Jože Dežman (ur.), »Gorenjska 1941–1945: med Hitlerjem in Stalinom,« v: *Nemci in partizani: Nemške izgube na Gorenjskem med miti in resnico* (Kranj: Gorenjski muzej, 2016), 95–112.

128 Hančič, *Revolucionarno nasilje na osrednjem in zahodnem Gorenjskem*, 194–96. Prim. Monika Kokalj Kočevar (ur.), »Gorenjska samozaščita,« v: *Mati, domovina, Bog* (Ljubljana: Muzej novejši zgodovine, 1999), 29–30.

V vseh štirih letih nemške okupacije je odporniško–revolucionarna stran na območju Gorenjske povzročila okoli 1.500 žrtev (civilisti + ubiti iz lastnih vrst), v to številko pa niso vključeni pobiti domobranci, raztrganci, veršuci, orožniki in gestapovci. To pomeni, da je odporniško–revolucionarni tabor do konca leta 1943, tj. do obdobja, ko se na Gorenjskem pojavi prva postojanka gorenjskega domobranstva, pobil že okoli 775 oseb, kar je dobra polovica žrtev, ki jih je povzročil odporniško–revolucionarni tabor med gorenjskimi civilisti v času vojne.¹²⁹

Zaključek

Kot smo videli, je leto 1943 pomenilo preobrat v vojnem dogajanju na Gorenjskem. Bilo je uvod v delno ponovno povečano izvajanja vojnega nasilja nemškega okupatorja in zlasti odporniško–revolucionarne strani v letu 1944. Nemški okupator se je spričo težke vojaške situacije čedalje bolj opiral na pomoč domačih protirevolucionarnih enot, katerih formiranje je na Gorenjskem, tudi zaradi stopnjevanja revolucionarnega nasilja, doseglo vrh v letu 1944. V letu 1943 so nemške oblasti v večji meri začele graditi protiletalska zaklonišča in obrambne utrdbe, niso pa več izvajale novih upravnih in stanovanjskih gradenj, ampak zgolj še gradnjo zaklonišč, bunkerjev in obrambnih jarkov.

129 Hančič, *Revolucionarno nasilje na osrednjem in zahodnjem Gorenjskem*, 194–98.

*Viri in literatura**Arhivski viri*

Arhiv Republike Slovenije (ARS):

SI AS 1603, Deželni svetnik okrožja Kamnik, 1941–1945.

SI AS 1626, Pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva, Urad Radovljica, 1942–1943.

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije 1918–2006.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL):

SI_ZAL_KRA/0002 Občina Kranj, 1632–1947.

Časopisni viri

Karawanken Bote, 1942, 1943.

Literatura

Ajlec, Kornelija in Božo Repe. *Razkosana Slovenija: okupacijske meje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.

Berger, Jaka. »Partizanski boj na Gorenjskem med drugo svetovno vojno.« Zaključna naloga, Slovenska vojska, Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje, Šola za častnike, 2010.

Deželak Barič, Vida. »Samoiniciativni in nepriznani pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 40, št. 2 (2000): 61–78.

Dežman, Jože, ur. »Gorenjska 1941–1945: med Hitlerjem in Stalinom.« *V Nemci in partizani: Nemške izgube na Gorenjskem med miti in resnico*, 95–112. Kranj: Gorenjski muzej, 2016.

Elste, Alfred. *Kärntens braune Elite*. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba, Celovec, 1997.

Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2: Raznarodovanje*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010.

Griesser Pečar, Tamara. *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.

Griesser Pečar, Tamara. »Erwin Rösener.« V *V imenu ideologije: obrazi totalitarizmov na Slovenskem*, ur. Renato Podbersič, 55–94. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020.

Hančič, Damjan. *Revolucionarno nasilje na osrednjem in zahodnem Gorenjskem*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2013.

Hančič, Damjan. »Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku.« *Kronika* 71, št. 1 (2023): 195–216.

Hančič, Damjan. *Postati del velike nemške skupnosti: kamniško okrožje v času nemške okupacije 1941–1945*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2024.

Jan, Ivan. *Kokrški odred I: Narodno-osvobodilni boj pod Karavankami*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.

Kokalj Kočever, Monika, ur. »Gorenjska samozaščita.« V: *Mati, domovina, Bog*, 28–41. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1999.

Kokalj Kočever, Monika. *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017.

Križnar, Ivan. *Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju: 1941–1945*. Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2003.

Križnar, Ivan. *Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945: kranjsko okrožje 1941–1945*. Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB Kranj, Občinski odbor ZZB NOV Tržič, 2007.

Mikuž Metod, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji: knjiga 2*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.

Repe, Božo. *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani, 2020.

Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije od 1941–1944. Odbor republiške skupnosti borcev varnostno-obveščevalne službe OF Slovenije, Ljubljana 1984.

Spletni viri

Splošna bolnišnica Jesenice. »Zgodovina: razvoj bolnišnične dejavnosti na Jesenicah.« Pridobljeno 5. 11. 2024. <https://sb-je.si/bolnisnica/zgodovina/>.

Wikipedia. »Albert Ganzenmüller.« Pridobljeno 19. 12. 2024. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Albert_Ganzenm%C3%BCller.

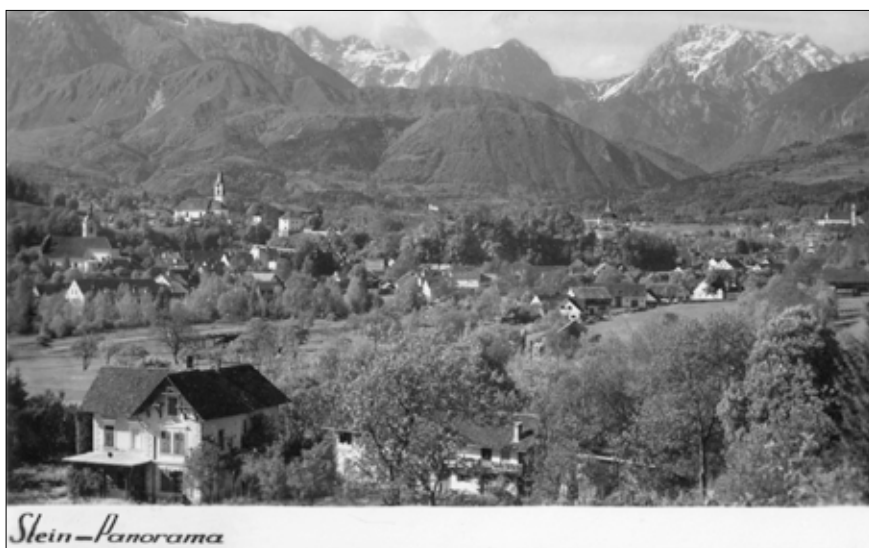
Wikipedia. »Heinrich Luitpold Himmler.« Pridobljeno 19. 12. 2024. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Himmler.

Upheaval in Gorenjska in 1943

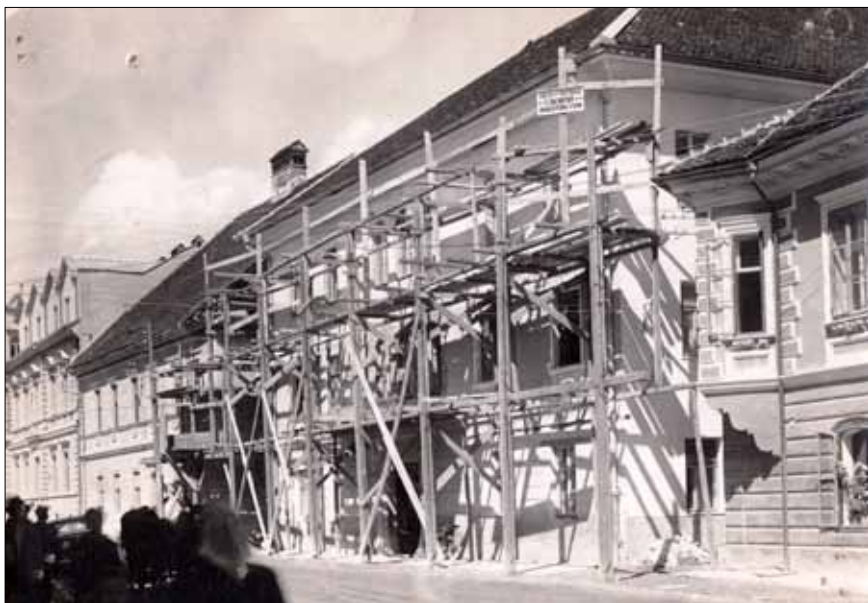
Summary

In 1943, major Allied victories in Stalingrad and North Africa, the intensification of strategic air raids against Germany, and the surrender of Germany's strongest ally, fascist Italy, had an echo in the Gorenjska region as well. The first half of 1943 marks the beginning of the mobilisation of young men into the German army, as well as the completion of the most important construction investments of the German occupation authorities, which had begun in the previous two years. These included especially the renovation of the administrative buildings of all three regional councillors and NSDAP district leaders and the construction of *Neue Heimat* residential neighbourhoods for German functionaries and civil servants. In addition to the realisation they might not be able to hold the area permanently, the German authorities started to run out of raw materials and building materials. Shortages began to appear in the supply of foodstuffs to the population as well, so the authorities increased the penalties for trafficking in food ration cards. Due to the flare-up of the Partisan movement in Gorenjska, the competent occupation authorities could no longer control the mandatory handover of foodstuffs in remote areas since mid-1943, let alone implement other measures to advance agriculture, which had been in full swing in 1942. Following Italy's surrender in September 1943, the authority of many Nazi functionaries from Carinthia, who had already operated in Gorenjska for two years since the occupation, was extended to the Operational Zone of the Adriatic Littoral. At the same time, the threat of bombing and other types of air raids by Allied aircraft against German military infrastructure increased in Gorenjska as well. In the activities of the revolutionary resistance, this year marks, on the one hand, a strengthening of the Partisan movement and, on the other hand, the removal of a pluralistically composed regional leadership of the Liberation Front (OF) for Gorenjska and an increase in the activity of the Party's Security and Intelligence Service (VOS). A consequence of the latter was that the number of wartime civilian casualties in Gorenjska caused by the revolutionary resistance was for the first time greater than the number of civilian casualties (hostages) caused by the German occupying forces. From the start of the rebellion in the summer of 1941 to the end of 1943, i.e. the period

when the first post of the Gorenjska Home Guard appeared in the region, the revolutionary resistance had murdered around 775 civilians, more than half the casualties caused by this side among civilians of Gorenjska during the entire Second World War. On the other hand, German forced mobilisation resulted in Partisan ranks swelling with locals having deserted from the German army in late 1943 and even more so in 1944. In operational terms, following the establishment of Partisan operational zones, western Gorenjska (Radovljica and Kranj districts) was part of Operational Zone 3, and eastern Gorenjska (Kamnik district) part of Operational Zone 4, which was focused on western Štajerska.

Slika 1: Razglednica s panoramo Kamnika in kamniškimi planinami v ozadju iz obdobja nemške okupacije (foto: neznan. Vir: Medobčinski muzej Kamnik).

Slika 2: V prvih dveh letih okupacije se je nemški okupator na Gorenjskem lotil številnih gradbenih projektov. Na fotografiji temeljita prenova stavbe okrožnega deželnega svetnika v Kamniku, danes sedež občine in UE Kamnik (foto: neznan. Vir: Medobčinski muzej Kamnik).